

CELÂL ESAT ARSEVEN

SANAT VE SİYASET HATIRALARIM

Yayına Hazırlayan:
EKREM İŞİN

Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları Üzerine

Kadıköy geçmişten bugüne artan bir ivmeyle zenginleşen bir kültür ve sanat hayatına sahip. Kadıköy'e ilişkin kitaplar da bu hayatın vazgeçilmez birer parçası. Bu yayınların önceki yönetim döneminde “Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları” adı altında kurumsallaştırılması ve düzenli yayın hayatına dahil olması kültürel anlamdaki olumlu gelişmelerdendi. Devraldığımız bu yayın külliyatını zenginleştirerek, nitelikli ve verimli şekilde sürdürmeyi görev sayıyor; kültür hayatındaki yerini genişletmeyi amaçlıyoruz.

Kitaplar toplumların hafızalarıdır, miraslarıdır. Nesiller arasında köprü ancak yayınlar ve arşivler sayesinde kurulabilir ki ilerlemeyi de bu köprüler sağlar. Tarih boyunca farklı insan toplulukları arasındaki iletişim ve bağlantı, fikir ve sanat birikimlerinin dolaşımıyla sağlanmamış mıdır? Biz de bu yayın dizisiyle bölgenin geçmiş ve günümüzdeki toplumsal ve kültürel oluşumlarıyla ilgili araştırmaları, anı ve belgelerle desteklenen kitapları, bilimsel ve kültürel toplantı metinlerini, sanatçı ve edebiyatçılarla yapıtları hakkında kaleme alınan eserleri düzenli olarak yayımlamak ve bu sayede Kadıköy üzerine bir literatür oluşturmak adına yola çıktık.

Kadıköylülerin yeni düşüncelere ve dünyaya açık, edebiyat ve sanatın bütün dallarıyla ilgilenen insanlar olduğunu biliyoruz. Sunacağımız kitapların kapsamı elbette ki yalnız yöreyle sınırlı olamaz. Düşünce, edebiyat, sanat eserlerinin yerelden ulusal ve evrensel ölçüğe uzandığını daima bilinçle akılda tutmalıyız.

Kültür, sanat ve edebiyata yatırım demek, insana yatırım demektir. Bu da ancak hem içerik bakımından, hem doğru bilgi açısından, hem de yetkin yazar ve uzmanların eserleriyle nitelikli bir yayın anlayışı gözetilerek mümkün kılınabilir. Bir kamu kurumu olmak, elbette ki çizgimizi korumak açısından bizim için bir avantajdır. Böylece zamanla oluşacak nitelikli bir yayın külliyyatını sunacağımıza inanıyorum. Dahası yayınlarımızın Kadıköy sınırlarını aşması, nerede okur varsa orada olabilesini hedefliyoruz.

Sanat ve kültür hayatını, bu konulara emek veren yaratıcı sanatçıları, edebiyatçıları, akademisyenleri desteklemenin, teşvik etmenin bütün kamu kuruluşlarının görevi olduğunu biliyoruz. Aynı görevi çağdaş belediyeçiliğin de sorumlulukları içinde sayıyoruz. Sanat ve edebiyat insanların iç âlemlerini, bilinç düzeylerini geliştirici değerlerdir. Canlı, hareketli ve yoğun bir kültürel ortam kuşkusuz ki bireylerin hayat kalitesini de yükselten bir etkidir.

Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları aracılığıyla kültür, sanat ve edebiyat alanındaki yayın hayatına daha nice yeni ve özgün eserler kazandırılmasını diliyorum.

Av. Şerdil Dara ODABAŞI
Kadıköy Belediye Başkanı

İÇİNDEKİLER

Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları Üzerine: Şerdil Dara Odabaşı / 5

Sunuş: Celâl Esat Arseven: Ekrem Işın / 9

I. Bölüm: Türk Resim Sanatında Yetmiş Yıllık Hayatım / 23

Mektebe Başlayış / 27

Türkiye’de Birinci Modern İlk Mektep: Hamidiye / 28

Çıkartma / 30

Sultaniye Mektebi / 31

Mülkiye Mektebi / 36

Sanayi-i Nefise Mektebi / 37

Sanayi-i Nefise’den Ayrılış ve Asker Oluşum / 40

Ressam Zonaro ile Tanışma / 45

Gece Atelyesi / 47

Meşrutiyet ve Kalem Gazetesi / 48

Paris’te / 50

İllüstrasyon ve Maten Gazeteleri / 56

Avrupa’da İlk Türk Ressamlarının Sergisi / 60

Trans-Orient Film / 62

Milan’da Garip Bir Tesadüf / 63

Bir Viyana Kahvesinde Muharebe / 65

İstanbul’a Dönüş / 67

İlk Resim Hocalığım / 68

Sanayi-i Nefise Mektebi ve Güzel Sanatlar Akademisi / 68

Ressam Nazmi Ziya / 69

II. Bölüm: Yıldız Sarayı’ndan Mütareke’ye Kadar Hatıralarım / 71

Abdülhamid ve Hafiyeler / 85

Dolmabahçe Sarayı’nda Zلزele / 88

Fehim Paşa'nın Bastonu / 90
Beklenmedik Bir Teklif / 92
Firar Teşebbüsü / 97
<i>Kalem Gazetesi</i> / 100
Paris'e Gidiş / 103
31 Mart Vakası / 104
Paris'te Sıkıntılı Günler / 106
İstanbul'a Dönüş ve Şehremaneti / 111
Başmühendise Düello Teklif Ettim / 112
Cemil Paşa'nın İçemediği Su / 115
Abdülhamid Devrine Ait İki Hatıra / 116
Tak Mori, Yak Mori / 117
Enver Paşa'nın Alfabetesi / 120
Harb-i Umumi ve Propaganda / 120
Viyana'da İlk Türk Operası / 125
Viyana'da Türkler ve Bal Mahmud (Mahmud Baler) Hâdisesi / 130
Mücevher Ticareti / 133
Berlin'de Talât Paşa / 134
Münih'te Cemal Paşa ve Doktor Nâzım / 136
Münih'te Filmcilik / 138
Münih'te İhtilâl / 140
Perili Villa / 141
Lichtenstein Şatosu / 145
Milan'a Hicret / 145
Açlık / 146
İstanbul'a Dönüş / 148
Adlar Dizini / 151
Albüm / 153

SUNUŞ

CELÂL ESAT ARSEVEN

Ekrem Işın

Türk sanat tarihçiliğine kazandırdığı modern yöntem anlayışı, sistematik çözümlene ve tarihsel perspektifle bu alanın başlıca kurucuları arasında sayılan Celâl Esat Arseven (1875-1971), son dönem Osmanlı aydın kuşağı içinde isim yapmış ve Cumhuriyet'in devraldığı bürokrat kadronun seçkin temsilcilerinden birisi olmuştur. Yetiştığı ortam, çöken bir imparatorlukta tarihsel ve kültürel mirasa sahip çıkma bilincinin bilimsel araştırmalara yön verdiği bir dönemdir. 19. yüzyılın son çeyreğinde Osman Hamdi'nin arkeoloji, İsmail Galib'in nümizmatik konusunda başlattıkları ilk ciddi kültürel envanter çalışmaları kısa zamanda diğer alanlara da yayılmış ve özellikle II. Meşrutiyet'i takip eden yıllarda Fuad Köprülü'nün edebiyat, Ziya Gökalp'in kültür, Suphi Ezgi ve Rauf Yekta'nın musiki tarihi üzerinde yoğunlaşan araştırmaları, Türk kültür tarihinin sistematik bir yorumunu oluşturmuştur. Arseven Türk sanat tarihçiliğinin analitik çerçevesini bu verimli tartışma ortamında kurar. Ülkemizde toplumsal bilimlerin modern anlamda kuruluş dönemi sayılabilecek bu tarihsel kesit, aynı zamanda İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin yarattığı ulusal kimlik arayışlarına da tanıklık etmekte, dolayısıyla Batılı oryantalistlerin taklitçi uygarlık damgasını vurarak İslam dünyasında geri plana ittikleri Türk kültürü, aralarında Celâl Esat'ın da bulunduğu bir grup araştırmacı tarafından kendi özgün çerçevesi içinde yeniden kavranmaya çalışılmaktadır. Arseven'in monografik ve ansiklopedik yayınlarına egemen olan bu temel özelliği hatıralarında da izlemek mümkündür.

Celâl Esat Arseven, 1875'te Beşiktaş'ta doğdu. Annesi Sakızlı Mustafa Efendi'nin kızı Fatma Sûzidil Hanım, babası Abdülaziz döneminin tanınmış sadrazamlarından Ahmed Esad Paşa'dır (1828-1875). Esad Paşa 1857'de Mekteb-i Harbiye'den mezun olmuş ve 1861'de kolağası rütbesiyle Şam'da gösterdiği askerî başarılarından ötürü Fuad Paşa tarafından Paris'e ataşe olarak gönderilmiştir. Burada Mekteb-i Osmani Müdürlüğü görevini de yürüten Ahmed Esad Paşa, 1867'de İstanbul'a dönerek önce seraskerlik, ardından da birinci defa olarak 1873'te sadrazamlık makamına tayin edilmiştir. 1 Nisan 1873 Salı gecesi Gedikpaşa Tiyatrosu'nda Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* adlı oyunu temsil edilirken meydana gelen Şehzade Murad taraftarı gösterileri hoşgörüle karşılaması, onun Yeni Osmanlılar grubuyla ilişkili olabileceği söylentilerini yaygınlaştırmış ve bunun üzerine sadaret görevinden alınmıştır. İkinci defa sadrazamlığa tayini 26 Nisan 1875 tarihindedir. Bu sadareti de ilki gibi kısa süreli olmuş ve ancak dört ay kadar devam edebilmiştir. Aynı yıl Nafia Nazırlığı ve Aydın Valiliği görevlerinde de bulunan Ahmed Esad Paşa, oğlu Celâl Esat'ın doğumundan yaklaşık kırk gün sonra, 29 Kasım 1875'te vefat etmiştir.

Arseven'in çocukluk yılları Beşiktaş'taki konakta geçer. Bir sadrazam ailesinin sahip olabileceği her türlü imkân bu konakta mevcuttur. Fransız mürebbiyeden alınan Fransızca dersleri ve daha önemlisi, konağın Batı kültürüyle yoğrulmuş yaşam atmosferi, onu modern dünyanın varlığıyla yüz yüze getirir. 19. yüzyıl Osmanlı konak hayatını, modernleşme sürecinin ortaya çıkarttığı bilgi, beceri ve nesnelere arasındaki kültürel ilişkiyi pratik yönden kavramaya yönelik bir yaşam tarzı olarak tanımlayabiliriz. Böyle bir ortamda yetişen Celâl Esat'ın babasının kütüphanesindeki resimli dergilerden edindiği Batı uygarlığına ait izlenimleri, içinde yaşadığı toplumun gelenekleriyle karşılaştırabilmesi, kuşkusuz bu hayatın kendisine sunduğu bir armağandır. Nitekim hatıralarında bu karşılaştırmanın doğurduğu çarpıcı sonucu şöyle dile getirmektedir: "Babamdan kalan kitaplar arasında yalnız *Musavver Medeniyet* diye bulduğum bir gazete-

de tahtaya kazılmış ve basılmış resimlere hayranlıkla bakardım. Bir de *Kerem, Âşık Garib, Leylâ ile Mecnûn* gibi taşbasması kitaplarda acemice yapılmış, çarpık çurpuk boyasız resimler vardı.” Bu izlenimler aynı zamanda onun gelecekteki sanatçı ve araştırmacı kişiliğini şekillendirecek kültürel farklılıklara bakışını önemli ölçüde belirleyen bir hareket noktası olacaktır.

İlköğrenimine 1881’de Akaretler’deki taş mektepte başlar. Burası, bütün benzerleri gibi küçük, kasvetli, medrese hücrelerini andırır bir mekân olup Osmanlı eğitim sisteminin gelenekçi yönünü temsil eden tipik bir sıbyan mektebidir. Genellikle toplumun alt ve orta tabakalarına mensup çocukların devam ettikleri bu mektepler, amacı Kur’an okutmakla sınırlandırılmış bir programa sahiptirler. Böyle bir programın Celâl Esat’ın gelecekteki kariyeri için yeterli bir zemin oluşturamayacağı açıktır. Bu yüzden ki aynı yıl sıbyan mektebini bırakarak yeni açılan Beşiktaş İbtidaisi’ne devam etmeye başlar. Burası, II. Abdülhamid’in eğitim reformunu uygulayan modern bir mekteptir. “Mekâtib-i Hamidiye” adıyla anılan bu modern eğitim kurumları, birçok yönden geleneksel sıbyan mekteplerinden farklıdır. Celâl Esat eğitim sistemimize bu mekteplerle giren yenilikleri şöyle anlatmaktadır: “O zamanları Abdülhamid maarife verdiği ehemmiyeti göstermek için Beşiktaş’ta Hasan Paşa Karakolu yanında Hamidiye Mekteb-i İbtidaisi ismiyle o devre göre modern sayılabilecek bir mektep açmıştı. Muhtelif dershaneleri ihtiva eden bu mektepte talebeler sıralar üstünde okuyacak, hocalar siyah tahtalı kürsüler üzerinden ders vereceklerdi. Mektebe Şükrü Paşa isminde münevver bir bahriye paşası müdür tayin olunmuş, yüksek mekteplerden mezun hocalar alınmıştı.” 1884’te ibtidaiden mezun olur ve 1885’te Galatasaray Sultanisi’ne yatılı öğrenci olarak girer. Bu tarihten itibaren Celâl Esat’ın geleceğini yakından ilgilendiren aile içi bir sorun giderek önem kazanmaya başlamıştır. Kendisini bir sanatçı olarak yetiştirmek isteyen Celâl Esat’ın bu kararına karşı, amcası Kâzım Paşa onu aile gelenekleri doğrultusunda bir

asker olarak yetiştirmek istemektedir. Nitekim aile geleneği daha ağır basar ve Celâl Esat Galatasaray Sultanisi'ni bitirmeden ayrılmak zorunda kalır. Hatıralarında bu ayrılışın nedenleri üzerinde dururken amcasının tutumunu da sergilemektedir: “O vakit Galatasaray Sultanisi en muteber mekteplerden biri idi. (...) 1885'te bu mektebe leylî olarak kaydoldum. Bir sene böyle geçti. Fransızcada epeyce ilerlemiştim, fakat Türkçem zayıftı. Bir gün beni imtihan eden amcam Türkçedeki zaafımı ve henüz vücutça günden güne zayıfladığımı görüp fikrini değiştirdi. Türkçe tedrisat yapan gündüzlük bir mektebe verilmemi daha münasip buldu.” Bu karar üzerine 1886'da Beşiktaş Rüşdiye-i Askeriyesi'ne girer. Galatasaray'da geçirdiği bir yıl dikkate alınarak onu Rüşdiye'nin ikinci sınıfından başlatırlar. Celâl Esat burada kendisini bekleyen hoş bir sürprizle karşılaşacaktır: Resim eğitimi. Yağlıboya ve karakalem resim çalışmaları, Mühendishane ve Mekteb-i Harbiye mezunu öğretmenler tarafından yürütülmekte ve Celâl Esat ilk defa bu etkinlikler sayesinde resim sanatının teorik bilgisine sahip olmaktadır. Rüşdiye yılları, onun için askerî eğitimin ilk basamağı olmakla beraber, aynı zamanda sanat dünyasına açılan önemli bir kapıdır. 1889'da Rüşdiye'den mezun olur ve Harbiye yerine Mekteb-i Mülkiye'ye kaydını yaptırır. Öğrencilik yıllarında Rıza Tevfik ve Selim Sırrı Tarcan gibi daha sonra kültür hayatımızda önemli rol oynayacak gençlerle tanışır. Bu dönemin Celâl Esat üzerinde bıraktığı en köklü etki, kuşkusuz Jön Türkler'in Abdülhamid karşıtı özgürlük düşüncesini benimsemesidir. Jön Türk hareketi içinde sivrilen Mîzancı Murad'ın Mülkiye'de verdiği tarih dersleri, Celâl Esat'ın da dahil bulunduğu bütün bir genç kuşağın düşünce dünyasını şekillendiren başlıca etki kaynağıdır. Hatıralarında Mülkiye dönemini değerlendirirken özellikle bu özgürlükçü düşünce yapısını sorgulamaktan kendini alamaz: “Biz Mülkiye'de iken tarihçi Murat Bey'in dersleri ve telkinleriyle saltanata düşman kesilmiştik (...). Her cuma Beşiktaş'ta bizim konakta toplanır, Namık Kemal'in eserlerini, Fransa İhtilâli'ni ve Paris'ten gelen *Meşveret* gazetesini okur,

memleketin terakki edememesine yegâne sebep Abdülhamid olduğunu zannederdik.” Diğer yandan Mülkiye yılları Celâl Esat’ın yazı hayatına ilk adımını attığı bir dönem olarak da dikkat çekicidir. Çünkü bu dönemde benimsediği ansiklopedist tavır daha sonraki çalışmalarının da ana eksenini oluşturacaktır. Kendi evinde bastığı ve arkadaşlarına gizlice dağıttığı *Kahkaha* adlı karikatür gazetesi onun ilk yayıncılık deneyidir. Bu ilk adımı dönemin en çok ilgi gören yazı türlerinden “musahabe-i fenniye”ler çevirerek *İkdam* gazetesine göndermesi izler.

Mülkiye döneminde Celâl Esat’ın ilgi duyduğu bir diğer konu da fotoğrafçılıktır: “O zamanlar fotoğrafı da merak etmiştim. Altmış beş sene evvel İstanbul’da fotoğraf merakı daha yayılmamıştı. Beyoğlu’nda Abdullah Biraderler ve Sébah fotoğrafhanelerinden başka resim çeken yoktu. Hususî meraklılar da ancak bir iki kişiydi. Bunlardan biri Hubyar’da oturan ve evinin üst katında camlı bir atelye yaptırmış olan Bahaeddin Bey isminde bir zat idi. Ben ilk fotoğraf çekmeyi ondan öğrenmiştim.” Öte yandan resim çalışmaları da fotoğrafçılık tutkusuna paralel olarak gelişmekte, fakat resim yapma konusunda yeterli desteği Mülkiye’deki hocalarından görememektedir. Zamanla bu ilgisizlik engellemeye dönüşür ve yaptığı resim çalışmaları şikayet konusu olur. O yıllarda Mülkiye’nin müdürlüğünü yapan ünlü tarihçi Abdurrahman Şeref Bey, öğrencilerin resimle uğraşmalarını pek hoş karşılamamakta, hatta Celâl Esat’ı şikâyet edenlerden yana çıkmaktadır. Böyle olumsuz bir ortamda Abdurrahman Şeref Bey’le sert bir tartışma yapan Celâl Esat için artık Mekteb-i Mülkiye tam bir hapishane gibidir. İşte bu dönemde Sanayi-i Nefise Mektebi’ne devam etme fikri kafasında canlanır ve Mülkiye’yle zoraki bağımlı kopartarak o sıralarda Topkapı Sarayı Âsâr-ı Şarkiye Müzesi bünyesinde faaliyet gösteren bu sanat mektebine yazılır. Sanayi-i Nefise Mektebi’nin büyük çoğunluğu Rum ve Ermeni olan öğrencilerinin arasında yalnızca üç Türk genci vardır. Bunlar, sonradan ünlü bir hat sanatçısı olan İsmail Hakkı Altınbezer, ressam Galip Bey ve ilk Türk heykeltıraşlardan İhsan Bey’dir.

Sanayi-i Nefise dönemi de tıpkı Mekteb-i Mülkiye gibi Celâl Esat’a ideal bir çalışma ortamı hazırlayamadan sona erer. Çünkü dönemin yerleşik zihniyeti bir Türk gencinin hayatını ressam olarak sürdürmesini henüz yeterince sindirememiştir. Hele bu genç tanınmış bir aileden geliyorsa o vakit çok daha köklü bir sosyal baskı gündeme gelmektedir. Nitekim amcası Kâzım Paşa’nın Celâl Esat’a yönelttiği eleştiriler bu baskının zihniyet dünyasını açıkça ortaya koymaktadır: “Sadrazam Esad Paşa’nın oğlu nasıl ressam olur? Bu ailemizin şerefine yakışır mı? Bu kadar tahsiline yazık değil mi? Baban gibi devlete, millete hizmet edecek büyük bir adam olmalısın. Seni Bâbîâlî’ye kâtip yapalım, istersen Harbiye’ye yazdıralım, zabıt çıkar ve bir gün paşa olursun.” Celâl Esat’ın eğitimini üstlenen ve onu her bakımdan başarılı bir bürokrat olarak yetiştirmek isteyen Kâzım Paşa’nın bu sözleri II. Abdülhamid’in de iradesiyle resmiyet kazanır ve Celâl Esat 1891’de Mekteb-i Harbiye’nin “zadegan sınıfı”na kaydolur. Mekteb-i Harbiye bünyesindeki zadegan sınıfı, devlet ricaline mensup kişilerin çocuklarına özel bir eğitim veren ve onları mezuniyet sonrasında saray görevlisi olarak istihdam etmeyi amaçlayan bir kuruluştur. Paşazadelerin eğitim gördüğü bu özel sınıfta Celâl Esat’ın karşısına eşsiz bir fırsat çıkar. Okulun Hünkâr Dairesi’ndeki büyük salonu modern anlamda bir resim atölyesi olarak düzenlenmiş, öğrenciler Türk resminin önde gelen isimlerinden Şeker Ahmed Paşa ve Üsküdarlı Hoca Ali Rıza’dan sanat tekniğini öğrenme şansını elde etmişlerdir. Celâl Esat’ın Hoca Ali Rıza’yla tanışması bu döneme rastlar. Başlangıçta hoca-talebe ilişkisi şeklinde süren bu birliktelik daha sonra iş ilişkisine dönüşmüş ve her iki sanatçı Osmanlı ordularının zaferlerini konu edinen bir dizi tablonun hazırlanmasında ortaklaşa çaba göstermişlerdir. Celâl Esat’ın ressam olarak ilk ciddi kişilik arayışlarının Harbiye yıllarına rastladığını söylemek pek yanlış olmaz. Kuşkusuz bu kişiliğin oluşumuna en büyük katkının da Hoca Ali Rıza’dan geldiği açıktır. Türk-Yunan Savaşı’nın başlamasıyla Harbiye’deki son yılını tamamlayamayan Celâl Esat, padişahın iradesiyle

mülazım-ı sani rütbesini almaya hak kazanarak Yıldız Sarayı'nda Abdülhamid'in özel yaverliğine atanır. Bu görev aynı zamanda onun Osmanlı bürokrasisi içinde tecrübe kazanmasına neden olmuş ve Cumhuriyet döneminde atandığı önemli idari vazifelerin üstesinden gelmesini kolaylaştırmıştır.

Mekteb-i Harbiye'den sonraki yıllar Celâl Esat'ın kendisini bütünüyle sanata adanmış bir yaratıcılık dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde bir yandan kendisine sanatçı bir çevre oluşturmakta, bir yandan da sergi ve yayın yoluyla ressam kişiliğini Osmanlı aydın tabakaya kabul ettirmeye çalışmaktadır. Ünlü ressam Zonaro'yla tanışarak ondan resim tekniğini öğrenmesi ve bu tekniği Sanayi-i Nefise öğrencilerinden Paulidis, Basmacidis, Alektoridis adlı üç Rum gencinin Beyoğlu Parmakkapı'da açtıkları gece atölyesinde çıplak modelle çalışarak geliştirmesi bu verimli dönemin ürünleridir. Gene bu dönemde Celâl Esat Viyana, Paris ve Berlin'i kapsayan ilk Avrupa yolculuğuna çıkmış ve Berlin'de ressam İsmail Hakkı Bey'le bir zinkografi atölyesine devam ederek modern klişecilik tekniğini öğrenmiştir.

Celâl Esat'ın resim sanatına ilişkin öğretici nitelikte bir dizi kitabı "Resim Kütüphanesi" başlığıyla 1895'ten itibaren yayımladığını görüyoruz. Dizinin ilk kitabı *Resim Dersleri* 1895'te yayımlanmış ve bunu *Ressam ve Mimarlara Mahsûs Menâzır* (1899), *Ressamlara Rehber* (1901) ve *Renkler, Renkli Resimler ve Yağlıboya* (1903) adlı diğerleri izlemiştir. Fotoğrafçılığa duyduğu ilginin sonucu olarak 1899'da yayımladığı *Fotoğrafya* başlıklı çalışması da gene bu dönemin yayıncılık faaliyetleri arasındadır.

1903'te Celâl Esat'ın şehircilik ve mimari tarihine yöneldiğini görüyoruz. Amerikalı Pangalo'nun önerisi üzerine St. Louis'de açılacak uluslararası bir sergide Türk pavyonunun inşaa projesini hazırlamak amacıyla giriştiği araştırma çalışmaları, özellikle Bizans ve Osmanlı dönemi İstanbul'un üzerine yoğunlaşmış ve daha sonra 1909'da Paris'te Renouard H.

Laurens tarafından *Constantinople: de Byzance à Stamboul* adıyla kitap olarak yayımlanmıştır. Kitap, Bizans dönemi İstanbul topografyası üzerine bizde yazılmış ilk kapsamlı çalışma olması bakımından ayrıca tarihsel bir öneme de sahiptir.

St. Louis sergisi için eski İstanbul mahalleleri ve Kapalıçarşı konulu projesini kısa sürede hazırlayan Celâl Esat'ın Amerika'ya gidip projesini uygulamasına Abdülhamid tarafından izin verilmez. Bu engele rağmen proje başarıyla uygulanmış ve dönemin yayın organlarından *World's Fair Bulletin*'de övgüyle karşılanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar olan dönemde Celâl Esat'ın gerçekleştirdiği ikinci önemli proje ise Abdülhamid'in gözde adamlarından Fehim Paşa'nın İhlamur sırtlarındaki konağının inşasına ilişkindir. Gene bu dönemde *Sevda Çağı* (1903) adlı kitabıyla edebiyat, *Yapı Malzemesi* (1907) başlığını taşıyan çalışmasıyla da mimarlık gibi iki farklı alanda eserler vermiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla canlanan yayın hayatına Celâl Esat, yakın arkadaşı Salâh Cimcoz'la birlikte çıkarttıkları *Kalem* gazetesiyle girer. Kendi deyimiyle “siyasi ve satirik” bir yayın olan *Kalem*'in çevresinde dönemin ünlü sanatçıları toplanmıştır. Bunlar arasında Cenab Şahabeddin, Refik Halid ve Hüseyin Suad gibi tanınmış isimler vardır. Resimleri ise karikatürcü Cem ile Celâl Esat'ın kendisi çizer. *Kalem*'in ilk sayısı 21 Ağustos 1908'de yayımlandığında Celâl Esat henüz askerlik görevini sürdürmektedir. Fakat bu durum uzun sürmez ve kısa bir süre sonra resmî görevinden istifa ederek Paris'e gider. Bu ikinci Avrupa yolculuğu ona Paris'in yoğun sanat ortamına girmesi için elverişli bir fırsat hazırlamıştır. Hem Batı resmini yakından takip eder hem de yabancı oryantalistlerin Doğu kültürü alanındaki çalışmalarını dikkatle inceler. Fransız ressam Malatier'den esinlenerek eski Türk kıyafetleri üzerine araştırmalar yapması, bu oryantalist etkiyle gerçekleşir. Bu döneme ait diğer önemli bir çalışması da 1903'ten beri sürdürdüğü İstanbul'un tarihî topografyasına

ilişkin araştırmaları *Plan Archéologique de Constantinople* adıyla bir haritada yayımlamasıdır.

1908'in getirdiği özgürlük ortamı, özellikle İstanbul'da tiyatro sanatının yeniden canlanmasına neden olmuştur. Abdülhamid döneminde yazılamayan, söylenemeyen pek çok eleştiri tiyatro aracılığıyla sahnede yapılmakta, dolayısıyla tiyatro yazarlığı da Osmanlı aydınlarının başlıca ilgi alanını oluşturmaktadır. Celâl Esat da arkadaşı Salâh Cimcoz'la birlikte bu popüler ilgi alanında kendi yeteneğini göstermek ister. Yazmayı 1908'den önce planladıkları *Selim-i Sâlis* adlı oyun ortak bir çabanın ürünüdür. Osmanlı modernleşmesini Napoleon Fransası ile III. Selim reformları arasındaki tarihsel ilişki üzerinden sergilemeyi amaçlayan bu oyunun konusu Celâl Esat'ın, tarihsel ayrıntıları da Salâh Cimcoz'un kaleminden çıkmış ve 6 Eylül 1910'da Mınakyan'ın Osmanlı Dram Kumpanyası tarafından Beyoğlu'nda Varyete Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir.

İstanbul'un şehir tarihi üzerindeki araştırmalarını 1912'den sonra aktif bir belediyeçi olarak sürdüren Celâl Esat, ilk olarak Tahrir-i Müsakkafat Reisliği'ne atanarak idari bir görev üstlenir. Bu dönem Operatör Cemil Paşa'nın İttihat ve Terakki tarafından 21 Ağustos 1912'de İstanbul Şehreminliği'ne ve vali vekilliğine tayin edilmesiyle başlayan modern belediyeçiliğimizin en önemli atılım yıllarıdır. Celâl Esat ise bu yeni kadrolaşma içinde hem idari görevini sürdürür hem de 1909'da Paris'te bastırıldığı *Constantinople: de Byzance à Stamboul* adlı eserinin aslını *Eski İstanbul Abidât ve Mebânisi* başlığıyla yayımlar. Gene aynı yıl *Istılahat-ı Mimariyye* adlı sözlüğünün genişletilmiş bir baskısını yapar.

1913'te Şehremaneti Umur-ı Fenniye ve İstatistik Müdürlüğü'ne tayin edilen Celâl Esat'ın Şehremini Cemil Paşa'yla aralarındaki ilk ciddi görüş farklılıkları da su yüzüne çıkar. Cemil Paşa İstanbul'u Avrupa şehirlerine benzetmek amacıyla belediye bütçesinin büyük bir kısmını park ve bahçe yapımına ayırmakta, şehrin yetersiz altyapısını tamir edip geliştirmeye

yeterince önem vermemektedir. Topkapı Sarayı'na ait bir kısım bahçeyi Gülhane Parkı adıyla halkın hizmetine açan Cemil Paşa'nın aynı şekilde kamuya yönelik altyapı yatırımlarına yanaşmaması Celâl Esat'ın savunduğu şehircilik anlayışına ters düşmekte, İstanbul'da modern şehirciliğe dayanan bir planlamanın başarı şansını tartışılır kılmaktadır. Nitekim Celâl Esat bu tartışmaya ilişkin karşı görüşlerini şöyle dile getirmektedir: "Ben park işine itirazda bulunmuştum. İstanbul'un lağımları ve sokaklarından işe başlamak ve dar bütçemizle bunları başarmak güç olduğu halde park için para sarf etmemek ve onu sonraya bırakmak fikrinde bulundum." I. Dünya Savaşı arifesinde Cemil Paşa'yla beraber Avrupa'da bir inceleme gezisine çıkan Celâl Esat, kendi savunduğu modern şehirciliğin en önemli sorunu olan altyapı yatırımlarının önemini Cemil Paşa'ya anlatabilmek için onu Paris lağımlarında sandalla gezdirir. Fakat ufukta beliren savaş, böylesine kapsamlı bir altyapı projesinin İstanbul'da uygulanmasına imkân vermez ve sonuçta Şehremaneti Heyet-i Fenniye Müdürü Mr. Auric'le tartışan Celâl Esat, Kadıköy Belediye Dairesi'ne müdür olarak tayin edilir. 1913 Celâl Esat için başarılı bir yıl olarak kabul edilebilir. Bizans dönemi İstanbul topografyasını konu edinen ikinci eseri *Eski Galata ve Binaları* önce *Servet-i Fünûn*'un 1159. sayısından itibaren tefrika edilir, ardından da kitap olarak basılır.

Kadıköy Belediye Başkanı olarak Celâl Esat'ın yaptığı hizmetlerin başında, daha önce Çarıkçı Mahallesi'ndeki ahşap bir konakta faaliyet gösteren Belediye Dairesi'ni İskele Meydanı'ndaki binasına taşınması ve meydanı düzenleterek iskeleyle çarşı arasındaki düzensiz yapılaşmayı ortadan kaldırması gelir. Ayrıca kendi kişisel girişimi sonucu Belediye Dairesi'nin duvarlarını ünlü ressamalara sipariş ettiği tablolarla süsler. Bu tablolardan birisi Avni Lifij'e ait olup *Belediye Çalışmaları* adını taşımaktadır. İstanbul araştırmalarının üçüncüsünü bu defa belediyeçilik konusuna ağırlık verdiği *Kadıköy Hakkında Tedkikât-ı Belediye* başlığıyla bu dönemde yayımlar. 1915-1916 yılları arasında idari mevzuat açısından belediyeçilik

konusunu ele aldığı diğer çalışmaları da savaş yıllarının Celâl Esat için verimli geçtiğini göstermektedir. Bunlar sırasıyla *Belediyelerde Evrakın Kayd ve Tasnifi Nasıl Olmalıdır?* (1915), *Belediyelerde İnşaatın Emaneten İdaresi* (1915), *Belediyeler ve Teşkilatı* (1916) adlı kitaplardır. I. Dünya Savaşı sırasında bulunduğu bir diğer resmî görev de İstanbul Arkeoloji Müzesi bünyesinde kurulan Muhafaza-ı Abidat Encümeni üyeliğidir.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı hariciyesini meşgul eden başlıca sorunlardan birisi de Türkleri medeni bir toplum olarak müttefik devletlere tanıttak ve bu sayede hem Batı kamuoyundaki olumsuz propagandayı etkisizleştirecek hem de dış yardım kapısını aralayabilecek bir tanıtma programını organize edebilmektir. Bu amaca yönelik girişimlerde bulunan Harbiye Nezareti'ndeki İstihbarat Dairesi, Miralay Seyfi Bey'in önerisiyle Celâl Esat'tan bu konuda bir rapor hazırlamasını ister. Celâl Esat hazırladığı raporda müttefik devletlerin başşehirlerinde Osmanlı modernleşmesinin boyutlarını gözler önüne serebilecek resim sergileri açmak ve konserler vermek düşüncesini dile getirir. Raporda zikredilen bu iki konu benimsenir ve hemen çalışmalara başlanılır. Önce Mabeyn-i Hümayun orkestra şefi Zeki Bey'e seksen kişilik bir senfoni orkestrası kurdurulur. Beethoven, Wagner, Schubert ve Haydn'ın eserlerinden bir repertuar oluşturan topluluk ilk provasını Gümüşsuyu Kışlası'nda yaptıktan sonra Avrupa turnesine çıkar. Viyana, Berlin, Dresden, Münih, Peşte ve Sofya gibi merkezlerde başarılı konserler veren orkestra 1918'de yurda döner. Resim alanındaki tanıtma faaliyeti ise Seyfi Bey'in özellikle askerî konularda tablolar yapılmasını istemesi üzerine Şişli'de inşa edilen bir atölyede sürdürülür. Ressamlar arasında Türk resminin ünlü isimleri Çallı İbrahim, Feyhaman, Namık İsmail, Hikmet Onat, Sami Yetik ve Ali Sami de vardır. Hazırlanan sergi önce Beyoğlu'nda halka açılır ve ardından da Celâl Esat'ın başkanlığında Viyana ve Berlin'e gönderilir.

Celâl Esat'ın I. Dünya Savaşı yıllarında üstlendiği bir diğer görev de Darülbeydi yönetim kurulu üyeliğidir. Fransız tiyatrocusu Antoine'ın he-

nüz kuruluş aşamasındaki Darülbedayi'deki görevinden savaş nedeniyle alınmasından doğan yönetim boşluğu, Şehremini İsmet Bey'in girişimiyle kurulan ve aralarında Celâl Esat'ın da bulunduğu Salâh Cimcoz, İbnürrefik Ahmed Nuri, Cenab Şahabeddin, Hüseyin Suad'tan oluşan bir kadro tarafından doldurulmuştur. İlk toplantısını Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apartmanı'nda yapan kurulun başkanlığına İsmail Cenani, sekreterliğine de Celâl Esat seçilmişlerdir. Savaşın bitimine doğru *Şaban* adlı bir operet yazan Celâl Esat, dönemin yaygın anlayışının tersine bu eserde ulusal karakteri ön plana çıkartmıştır. Eserin bestesini yapan Darülbedayi hocalarından Viktor Radeaglia, Rus polifonik müziğini temel alan bir yaklaşımla Dede Efendi ve Itri gibi klasik Türk musikisinin ünlü isimlerinin motiflerini işlemiş ve eser Viyana Volksoper tiyatrosunda von Mainau'nun sahne düzenlemesiyle temsil edilmiştir. *Şaban* operetinin Osmanlı aydınları arasında uyandırdığı ilgi üzerine, bu defa Halide Edib *Kenan Çobanları* adlı bir opera librettosu yazmış ve eserin müziği de Vedi Sabra tarafından bestelenmiştir. Opera temsilini gerçekleştirmek üzere oluşturulan kurulda Celâl Esat da görev almış ve oyunun dekorlarını Viyana'da yaptırmayı üstlenmiştir.

Mütareke döneminde Celâl Esat yurt dışındadır. Berlin'de fotoğrafçı Kenan Reşid'le tanışması sinema sanatına yönelmesine yol açar. Kenan Reşid'in isteği üzerine *Die Tote Wacht* adlı film senaryosunu yazar ve çekim için Necmeddin Molla ile Münih Konsolosu İsmail Hakkı Bey'in katkılarıyla Trans-Orient Film adlı şirketi kurar. Alman oyuncuların rol aldıkları *Die Tote Wacht*, savaş sonrası Avrupa'yı işgal eden Amerikan yapımları karşısında gereken ilgiyi uyandırmaz. Kurtuluş Savaşı yıllarında Avrupa'da bulunan Celâl Esat, savaşın sona ermesiyle İstanbul'a döner ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi'nin daveti üzerine Sanayi-i Nefise Mektebi'ne mimarlık tarihi hocası olarak atanır.

1923'te yazdığı *Büyük Yarın* piyesi ve ertesi yıl yayımladığı *Notlar ve Kütüphanelere Dair Usul-i Tasnif* adlı çalışması hariç tutulursa Cumhu-

riyet'in ilk yıllarında ilgisini mimarlık tarihi ve şehircilik alanlarında yoğunlaştıran Celâl Esat, Ankara'nın imar planını hazırlayan Prof. H. Jansen'in yanında müşavir olarak görev almıştır. Gene bu dönemde Sanayi-i Nefise'de verdiği mimarlık tarihi derslerini desteklemek amacıyla *Şehir Mimarisi* adlı kitabı Camillo Sitte'den çevirerek 1926'da yayımlar. 1925-1926 yılları arasında bastırıldığı *Fransızcadan Türkçeye ve Türkçeden Fransızcaya Sanat Kamusu* ile bu alanda karşılaşılan terminolojik güçlükleri bir ölçüde aşmaya çalışır. Bu sözlüğü 1928'de *Mimari Tarihi*'nin "Kurun-ı Kadîme" alt başlıklı birinci kısmının yayını izler. 1926'da Darülbeydi Müdürlüğü'ne atanır ve aynı zamanda İstanbul Ticaret Odası Neşriyat Müdürlüğü görevini de yürütür. Ticaret Odası tarafından Türk mallarını Avrupa pazarlarında tanıtmak amacıyla düzenlenen bir geziye 1928'de başkan olarak katılır ve gezi izlenimlerini aynı yıl *Seyyar Sergi ile Seyahat İntibaları* adıyla yayımlar.

1930'lu yılların Cumhuriyet Türkiye'si'nde başlıca tartışma konusunu oluşturan kültür ve tarih tezleri Celâl Esat'ın da aralarında bulunduğu aydınlar tarafından sistematik bir programa dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Bu program hedefine varmak için Türk kültürünün kökenleri tarih, dil, sanat ve antropoloji alanlarında araştırılmakta ve sonuçta bütün araştırmalar Türklerin en eski uygarlıklardan birine sahip oldukları teziyle sonuçlandırılmaktadır. Bu sonuca ulaşmak için de özellikle Türk kültürünün İslamiyet öncesi dönemi ön plana çıkartılarak Orta Asya'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne uzanan kültürel sürekliliğe dikkat çekilmektedir. Celâl Esat bu anlayışa uygun olarak daha 1928'de Türk Ocakları yayını olarak çıkan *Türk Sanatı* adlı kitabında bu görüşün başarılı bir savunmasını yapmıştır. Eser daha sonra genişletilerek 1939'da *L'Art Turc* başlığıyla yayımlanır. Sanat alanında olduğu kadar mimaride de çağın modernleşme eğilimini göz önünde tutan Celâl Esat, yeni mimari tasarımların toplumsal gelişme içindeki yerini araştırmış ve 1931 tarihli *Yeni Mimarî*'de geleneksel anlayıştan uzak bir mimari estetiğin işlevselliğini tartışmıştır. 1947'de E. G.

Benito'dan çevirdiği *Yeni Resim Hakkında* başlıklı kitapta da kendi modern mimarlık anlayışını destekleyen çağdaş sanat eğilimlerini sergileme amacı gütmüştür.

Atatürk'ün girişimiyle 1930'da hazırlanan *Türk Tarihinin Ana Hatları* 1932'de daha kapsamlı bir proje olarak ele alındığında bu projeye katkıda bulunanlar arasında Celâl Esat da vardır. 1932 tarihli *Türklerde Mimari*'yi bu proje için yazar. Bu küçük broşür 1934'te *Türklerde Mimari (Eti ve Selçuk Mimari)* adıyla yeniden gözden geçirilip bastırılır. 1937'de Kadıköy Halkevi Başkanı iken *Şehircilik (Urbanizm)* adlı çalışmasını yayımlar. Türk dekoratif sanatlarını inceleyen ve Türk motif stilizasyonu ile Arap-İran tezyinatı arasındaki farkları titizlikle belirttiği *Les Arts Décoratifs Turcs*'ü, 1943-1952 yılları arasında fasiküller halinde çıkarttığı ve beş ciltte tamamlanan dev eseri *Sanat Ansiklopedisi* izlemiştir. 1942 ve 1946'da milletvekili seçilmiş, 1951'de Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu üyesi olmuş, 1951-1953 yılları arasında bu kurulun başkanlığını yapmıştır. 24 Ekim 1971'de Devlet Kültür Armağanı verilen Celâl Esat, 13 Kasım 1971'de hayata gözlerini kapamıştır.

Celâl Esat Arseven'in hatıraları iki ayrı dizi halinde *Yeni İstanbul* ve *Dünya* gazetelerinde yayımlanmıştır. 1955'te *Yeni İstanbul*'da yayımlanan hatıraları "Türk Resim Sanatında Yetmiş Yıllık Hayatım" başlığını taşır. Diğeri ise 1960'ta *Dünya* gazetesinde tefrika edilen "Yıldız Sarayı'ndan Mütareke'ye Kadar Celâl Esat Arseven'in Hatıraları"dır. Celâl Esat'ın çocukluk döneminden başlayıp Cumhuriyet öncesine kadarki yıllarını kapsayan bu iki hatıratta zaman zaman aynı olaylara temas edilmekte ve bu yüzden de bazı tekrarlar meydana gelmektedir. Olayların akışını kesmemek ve metnin orijinalliğini bozmamak için bu tür tekrarları çıkartmayı uygun görmedik.